

1. Környezeti nevelés a fenntarthatóságért

Czippán K. – Havas P. – Victor A.

A Brundtland Bizottság 1987-ben megjelent Közös Jövők jelentésében szerepel először a fenntartható fejlődés fogalma: Fenntartható az a gazdasági-társadalmi fejlődés, amely kielégíti a jelen szükségleteket anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk lehetőségét saját szükségleteik kielégítésében.

Azóta sok idő telte el, de sajnos az akkor megfogalmazott problémák azonban tovább mélyültek: nőtt a szegények és éhezők száma és aránya is, vészes iramban nő a népesség, és ezzel valamint a fejlett és fejlődő világ egyéni fogyasztásának növekedésével egyre nagyobb teher nehezedik a bolygónk természeti környezeti erőforráskészletére. Ezért a 2002-ban Johannesburgban megrendezett világkonferencia csaknem valamennyi területen elhangzott előadása megállapította, hogy a fenntarthatóbb folyamatok – többek között a környezet állapotának megőrzése, javítása, az egészségi állapot javulása, a szegénység csökkenése, a természeti erőforrások fenntartható használata, a hozzáférés igazságosabb elosztása – irányába akkor következik be elmozdulás, ha az emberek tudatosan élnek és cselekednek. A világról, egy országról, egy faluról vagy egy családról fenntartható módon gondoskodni csak tudatos, a környezet, a gazdaság és a társadalom összefüggéseit, a problémákat ismerő, illetve azok megoldásáért közösen cselekvő emberek képesek.

A fenntarthatóságot szolgáló oktatás, nevelés fogalmának megszületése óta újra és újra napirendre kerül, hogy a különböző nevelési, oktatási területek - a környezeti nevelés, a globális nevelés, az egészségnevelés, az állampolgári nevelés, az együttműködésre nevelés, az erkölcsi nevelés, multikulturális nevelés, a demokráciára - hogyan viszonyulnak a fenntarthatóságra való felkészítéshez. Amikor ezen irányzatok nevelési céljait összehasonlítjuk, egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy sok átfedés van közöttük, leginkább abban különböznek, a felelős, hosszú távon fenntartható emberi léthez mely célt, értéket helyezik előtérbe. Nézzünk meg ezek közül néhányat! A környezeti nevelés a természeti és környezeti értékek megóvásához szükséges tudást, készségeket, viselkedést helyezi előtérbe. A globális nevelés a bolygósztintű összefüggésekből kiindulva, a nemzetközi szolidaritás fejlesztését tűzi célul. Az egészségnevelés az egészséges személyiség és az egészséges test megóvására, fejlesztésére törekszik. Az állampolgári nevelés a felelős, önálló és közös döntéshozatalra képes, jogait és kötelességeit ismerő, együttműködő generációk felnevelésével foglalkozik. Mennyi összefüggés, mennyi kapcsolat, szét sem lehet őket választani! Egészséges lét nincs egészséges környezet nélkül, a társadalmak közötti egyenlőtlenségeket az erőforrások igazságtalan felhasználása okozza, mely sokszor környezeti problémákhoz vezet, gondoljunk az esőerdők irtására a felelős állampolgár felelősséget kell érezzen társadalmi és természeti környezetéért.

A meghatározások további taglalása helyett, nézzük inkább, hogy a Magyar Környezeti Nevelési Egyesület és a Stratégiát megalkotó partnerei mit értenek környezeti nevelés alatt és hogyan látják a fenntarthatóság, fenntarthatatlanság dilemmáit!

Környezeti nevelés

A Tbilisziben 1977-ben tartott környezeti nevelési konferencia zárójelentéséből a következő definíció olvasható ki: „A környezeti nevelés egy folyamat, amelyben olyan világnemzedék nevelkedik fel, amely ismeri legtágabb környezetét is, törődik azzal, valamint annak problémáival. Ismeretekkel, készségekkel, attitűdökkel, motivációval és elkötelezettséggel rendelkezik, hogy egyénileg és közösségekben dolgozzon a jelenlegi problémák megoldásain és az újabbak megelőzésén”.

A környezeti nevelés tehát egyfajta környezeti kultúrára nevelés, amely kultúra magába foglalja a környezetre vonatkozó ismeretektől a környezetbarát életmódig tartó teljes skálát. A környezeti nevelés fogalma az elmúlt évtizedekben nagy változáson ment keresztül. Amikor megjelent – és még szinte mindenkinek szokatlan kifejezés volt – sokan környezetvédelmi nevelést értettek alatta, s azon belül is elsősorban biológiai-ökológiai-természetvédelmi nevelést. A képviselői is elsősorban biológiatanárok és természetvédők voltak. Azután fokozatosan szélesedett a fogalom jelentése, kiderült, hogy a (legszélesebb értelemben vett) környezetünkkel való harmonikus együttéléshez az egészséges ember – természet kapcsolattal együtt az egészséges ember – ember kapcsolatra nevelés is szükséges. Megjelentek tehát a humán és társadalmi szempontok is a környezeti nevelésben. Mai feladatunk, hogy a környezeti nevelésben megtaláljuk a „humán és reál szempontok” helyes szintézisét.

A környezeti nevelés távlati céljai (szintén a Tbiliszi dokumentum nyomán) a következők:

- a) elősegíteni annak felismerését, hogy a gazdasági, társadalmi és ökológiai jelenségek kölcsönösen függenek egymástól (falun és városon egyaránt),
- b) biztosítani mindenki számára a lehetőséget, hogy elsajátítsa a környezet megvédéséhez szükséges tudást, készséget, értékrendszert és elkötelezettséget,
- c) kialakítani az egyes emberekben, csoportokban és a társadalom egészében a környezettel kapcsolatos, új magatartási és életviteli mintákat.

Ebből a meghatározásból világosan kiderül, hogy a környezeti nevelés cél-kategóriái az egyén szintjén felelelik a problémákra való nyitottságot, a megfelelő ismereteket és készségeket, a helyes hozzáállást (attitűdöt) és az aktív részvételt, a társadalmak szintjén pedig az egész termelési és fogyasztási rendszer fenntarthatóvá tételét.

A fenntartható fejlődés dilemmái és tartalmi megközelítése

. Az emberiség és a bioszféra sorskérdésévé vált, hogy be tudjuk-e a jövő nemzedékek iránti erkölcsi felelősségünket építeni a társadalmi és gazdasági döntéshozatalba. A jövő nemzedékek számossága, sora és sorsa a ma döntéseink és tetteink múlik. A jelenlegi gondokat (beleértve a szegénységet, a technikai és anyagi alulfejlettséget, munkanélküliséget, kirekesztést, diszkriminációt, a romló egészséget, a korlátozott mértékű természeti erőforrások apadását, a természet sokféleségének pusztulását és a környezet fenyegetettségét) meg kell oldani mind a jelen, mind a jövő nemzedékek érdekében.

A fogyasztó természeti és gazdasági erőforrásokat felhasználó és megújító folyamatok egyensúlya a jövő szempontjából alapvető. Az egyensúly megvalósításához a gazdaságot fejlesztő döntések erőforrás-gazdálkodási szemlélete szükséges.

A fenntartható fejlődés meghatározásakor a környezeti, a társadalmi és a gazdasági rendszer három alrendszere kerül egymással szoros kapcsolatba. Egy fenntartható rendszerben a gazdasági és a társadalmi tevékenységek az erőforrásokat (mind a természeti, mind az emberi eredetűeket) úgy használják, hogy azok képesek legyenek a megújulásra. E törekvés hazai történeti előzményeit a történeti ökológiai, társadalomtudományi kutatások feltárták, például a természeti erőforrásokkal gazdálkodó hagyományos faluközösségek gyakorlatában, amelyek már több száz évvel ezelőtt figyelték a gazdálkodásuk hosszú távú követelményeire, vagy a

tartamos erdőgazdálkodás gyakorlata. A sok-évszázados, a környezeti erőforrásokat jó gazdaként használó gazdálkodás szellemiségének megismerése és mai körülményekre való között való alkalmazása megtérülő tanulási, fejlesztési feladat.

Az ENSz Fenntartható Fejlődés Bizottsága 1994-ben közreadott dokumentumában összefoglalta a fenntartható fejlődést elősegítő feltételeket és szükséges intézkedéseket:

1. Az erőforrásokat hatékonyan használjuk, a hulladékképződést előzzük meg, illetve tartjuk a legalacsonyabb szinten.
2. A környezetszennyezést korlátozzuk azon a szinten, amely nem károsítja sem a természeti rendszereket, sem az emberi egészséget.
3. Az emberek egészségét biztonságos, tiszta és kellemes környezet megteremtésével és olyan egészségügyi szolgáltatás biztosításával védjük, amely a betegek megfelelő ellátása mellett a betegségek megelőzésére fordítja a figyelmet.
4. A természet sokféleségét (a biodiverzitást) kiemelt értéként kezeljük és óvjuk.
5. A közösségek helyi igényeit – ahol csak lehet – helyileg elégítjük ki.
6. Igyekszünk biztosítani, hogy mindenki a jó minőségű élelmiszerből, az ivóvízből, és a fűtőanyagból elérhető áron jusson hozzá és ugyanakkor megfelelő otthonhoz jusson.
7. Mindenkinek legyen lehetősége a sokszínű gazdaságban a megfelelő munka vállalásához. A munkavégzésért tisztességes fizetés járjon, miközben váljon elismertté az egymásért és a közösségért végzett munka értéke.
8. Az áruk, a szolgáltatások a környezet megterhelése nélkül legyenek megközelíthetőek – s ne csak azok számára, akik autóval rendelkeznek.
9. Az embereknek ne kelljen tartaniuk a bűnözéstől, valamint senkit se zaklassanak személyes meggyőződése, etnikai, nemi hovatartozása vagy szexuális szokásai miatt.
10. Mindenki azonos eséllyel szerezhesse meg azokat az ismereteket, tudást és készségeket, amelyek birtokában a társadalom teljes értékű tagjává válhat.
11. A társadalom minden tagjának legyen lehetősége a döntéshozatali folyamatban való részvételre.
12. Mindenki számára legyen hozzáférhető a kulturális, pihenési és szabadidős tevékenységek választéka.
13. Az emberi épített környezetben, a tárgyakban és eszközökben szépség és hasznosság érvényesüljön. A települések legyenek emberléptékűek. Őrizzük meg a sokféleséget és a helyi sajátosságokat.

A fenntarthatóságra nevelés tartalma

A fenti célok és feladatok megértéséhez és megvalósításához integrált rendszerszemlélet, tudományközi megközelítés szükséges, ami nehéz lecke mindannyiunk számára. Különösen komoly megújulást igényel a felkészülés segítésében kulcsszerepet betöltő, a merev szaktudományi-tantárgyi keretekhez szokott, pedagógus társadalomtól.

A fenntarthatóságra való felkészítés egész életen át tartó tanulási és szocializációs folyamat, amely tájékozott és tevékeny állampolgárokat nevel, akik kreatív, problémamegoldó gondolkodásmóddal rendelkeznek, eligazodnak a természet-és környezet, a társadalom, a jog és a gazdaság terén, és etikusan felelős elkötelezettséget vállalnak egyéni vagy közös döntéseikért, tetteikért. Ezek az intézkedések biztosítják az egészséges környezetet és a hatékony gazdaságot a jövő számára.

A rendszerek közötti sűrű kölcsönhatásokat az emberek folyamatosan észlelik, értelmezik és ezért a fenntarthatóságot több nézőpontból kell (és lehet) szemlélni. A fenntarthatóság biztosítása összefügg az emberek természeti és társadalmi környezet valóság- és kockázatészlelésével, a konfliktusok kezelésének kultúrájával és hatékonyságával, a részvételi döntésekhez szükséges készségekkel.

A fenntarthatóság pedagógiájában a következő oktatási törekvések kerülnek előtérbe:

1. Az egész életen át tartó tanulás

A tanuló társadalom célja, hogy tudásunkat, készségeinket folyamatosan fejlesszük, kihasználjuk a sokféle tanulási lehetőséget, melyek mára nagyon összetett, különböző módon átjárható és hozzáférhető rendszerben jelennek meg. A tanulási rendszerekben az emberek és a gépek interakcióba kerülnek egymással. A világháló a kapcsolatok lehetősége által elősegíti, hogy az elektronikus és a természetes tanulás összekapcsolódjék, és ezzel növekedjék a hatékonyság. Az egyéni teljesítmények mellett a tanuló társadalomban egyre nagyobb jelentősége lesz a csoportteljesítménynek is. A fenntarthatóság egész életen át tartó tanuló családai és helyi közösségi szinten attól függ, mennyire ismerik fel a problémát a felnőttek, és hogyan készítik fel gyermekeiket a gyorsuló változás közepette megoldandó feladataikra.

2. Interdiszciplináris megközelítések

A környezeti „fenntarthatósági” kérdések összekötik a természettudományokat (biológia, kémia, fizika, földtan), a társadalomtudományokat (közgazdaságtan, antropológia, földrajz és történelem) és a humán tárgyakat (filozófia, jog, szociológia, történettudományok, művészetek, etika és irodalom). Több iskola kezdett integrálni környezeti és a fenntarthatóságot bemutató példanyagot, információkat a helyi tanterve tantárgyainak tartalmába, így módon fokozva a diákok érdeklődését és motiváltságát a természettudományok és egyéb tantárgyak iránt.

A nevelési terveknek, programoknak a fenntartható fejlődés szempontjából az egyes természet- és társadalomtudományok (tantárgyak) közötti szoros összefüggéseket be kell mutatniuk. Ez a megközelítés azért előnyös, mert a fenntarthatóság ideális rendezőelv az integrált gondolkodás elősegítéséhez. A fenntarthatóság tanulásának szükségszerű velejárója, hogy a tanulók könnyen tudják alkalmazni és kombinálni a különböző tudományágak módszereit, talán éppen azért, hogy konkrét és valós problémára összpontosítsanak, és azt különböző szemszögből közelítik meg.

3. A rendszerben történő és a kritikai gondolkodás fejlesztése

A pedagógusok általában elfogadják, hogy a tanulás elsődleges célja az értékek, az attitűdök és a tudás átadása, ezzel párhuzamosan pedig különböző képességek fejlesztése és formálása: így például a problémamegoldás, a konfliktuskezelés, az információkezelés, a kommunikáció, valamint a kritikai és a kreatív gondolkodás elősegítése. A munka világában, a társadalmi-gazdasági modernizáció folyamatában a munkáltatók egyre inkább ezekkel a képességekkel rendelkező munkavállalókat keresnek, hiszen a feladatok és problémák összetettek, a megoldásuk hatékony felkészültséget, gazdag és alkalmazható tudást igényel. A környezeti jelenségek és problémák rendszerszerűek, azaz megismerésük során azonosítani szükséges a rendszer elemeit és ezek kapcsolatát, valamint fel kell ismerni azt, hogy minden adott rendszer egy tágabb, szélesebb „nagyrendszernek” a része.

4. Az együttműködés és a társas készségek fejlesztése

A fenntarthatóság pedagógiája bevonja a nevelési folyamatba a helyi település vállalkozóit, szakembereit, a helyi közösségek képviselőit, mert csak „valóságos közegben” tanulható meg az elszigetelt cselekvés helyett az együttműködés hatékonysága. A 21. században világszerte közintézmények, magánszervezetek, települések, vállalkozások és egyéni állampolgárok közös felelőssége a gazdasági modernizáció, a társadalmi fejlődés valamint az ember alkotta és a természeti környezet kölcsönhatásainak felismerése, oktatása. Az önkormányzatok, az oktatási intézmények, a termelési szféra vállalatai, a civil szervezetek és közösségi csoportok kapcsolata egyre fontosabb lesz. Mindez hatékony együttműködési képességeket követel és fejleszt, felkészít a felelős társadalmi szerepvállalásra.

5. Multikulturális perspektívák és az eltérő esélyek pedagógiai kezelése

A fenntarthatóság pedagógiai gyakorlatának alkalmazkodnia kell az állampolgárok, a különböző társadalmi csoportok eltérő kulturális érdekeihez és célkitűzéseire. Az elsajátítandó ismeretek tartalma és a tanulás módszereinek sokfélesége lehetővé teszi a fenntarthatóság különböző kulturális megközelítését, azok kölcsönös megismerését, megértését. Az eltérő kulturális szokásokkal, más hagyományokkal, eltérő társadalmi-gazdasági háttérrel rendelkező gyerekek, fiatalok és felnőttek számára azonos esélyt teremtve biztosítani kell a szükséges differenciált képzést és képességfejlesztést.

A globalizáció hatására egyre sokszínűbbé váló társadalomban az oktatás-képzés multikulturális megközelítésére és új tartalmak bevezetésére van szükség. A „környezeti igazságosság” viszonylag új fogalom, de a mögöttes törekvés nem. A környezeti igazságosság célja annak biztosítása, hogy minden ember, korra, etnikumra, nemre, társadalmi osztályra és fajtára való tekintet nélkül, azonos minőségű védelemben részesüljön a környezeti veszélyekkel és kockázatokkal szemben. A környezeti igazságosság gondolatának és törekvéseinek az erősödése lehetőséget ad arra, hogy a pedagógusok körében is fokozódjon az érdeklődés a fenntarthatóság pedagógiája iránt. A fenntarthatóság pedagógiájának közösségre alapuló, multikulturális megközelítése elősegítheti a különböző népek és etnikai csoportok kulturális és nyelvi hagyományai, öröksége megőrzését ugyanakkor ezzel egyidejűleg elősegíti a kultúrák közötti párbeszédet, fokozza a nyelvtanulás és a kommunikáció szükségességét.

6. A pedagógusok kompetenciájának fejlesztése

Döntő lépést jelent a fenntarthatóságra való felkészülés érdekében az a felismerése, hogy elsősorban a tanárokat képzőket kell segíteni saját pedagógiai céljaik, távlataik átalakításában, az eszköztáruk fejlesztésében. Segíteni kell azt a felismerést, hogy amennyiben a jövőért felelősséget érző, átfogó rendszerben gondolkozni, együttműködni képes diákokat, hallgatókat szeretnének nevelni, képezni, nekik maguknak is változniuk kell, és ez a változás örömet és megelégedést önmaguk számára is. Oktatási rendszer-szinten fel kell ismerni szoros összefüggés van a pedagógusképzés és továbbképzés tartalma és módszerei, valamint a diákok környezeti-környezetvédelmi és a fenntarthatóságra vonatkozó műveltsége és környezettudatos magatartása között.

7. Pedagógiai információs és szolgáltató hálózatok működése a fenntarthatóság érdekében

Ahhoz, hogy az oktatási rendszerek és a társadalom nagyobb részt vállaljon a helyi fenntarthatósági kérdésekből, kiegészítő eszközökre van szükség a helyi közösségek szintjén a környezeti adatok értelmezéséhez, új technológiák terjesztéséhez, hatékonyabb nevelési stratégiák bevezetéséhez, a közös politika kialakításához, valamint a további lépések kijelöléséhez. A pedagógiai információs és szolgáltató hálózat fel tudja készíteni az iskolákat

és pedagógusokat és a helyi közösségeket saját jövőjük alakítására, összhangba hozva a nevelési, a környezeti, a technikai és a gazdasági támogatási elemeket. Regionális és országos pedagógiai információs és szolgáltató hálózatok adhatják az emberek kezébe jövőjük ellenőrzésének eszközeit, ugyanakkor adatokat, információt, nevelési szaktudást biztosíthatnak.

8. A települések és közösségek szerepe

Az egyes települések feladata, hogy ösztönözzék az új gazdasági lehetőségeket, és biztosítsák azt, hogy az iskolák olyan munkaerőt képezzenek, aki felkészült a változó világ kínálta új munkalehetőségekre. A helyi közösségi jövőképek, fejlesztési programok közös tervezése lehetővé teszi a települések számára, hogy hosszú távra tervezzenek egészséges közösséget, és olyan döntéseket hozzanak, amelyek meghatározzák településük gazdaságának életképességét. A tervezésben aktívan vegyenek részt a helyi közösség tagjai, sajátjuknak érezzék, és a megvalósítást is támogassák. A fenntarthatóság szempontjából fontos, hogy ez elsősorban a fenntartható termelés és fogyasztás egyensúlyát, a megújuló erőforrások előnyben részesítését, a helyi munkaerő használatát, az egészséges természeti, települési környezet kialakítását, a helyi együttműködő hálózatokat állítsa a tervezés homlokterébe. Az a település, amely együttműködik az iskolákkal, a helyi önkormányzatokkal, civil szervezetekkel, pénzintézményekkel, a termelési és kereskedelmi szféra képviselőivel – beleértve a multinacionális cégek helyi képviselőit is – meg tudja teremteni azokat az iskolai és iskolán kívüli tanulási lehetőségeket, amelyek felkészítik az embereket a fenntartható jövőre. Mindezek az eredmények a helyi tantervkészítést és tananyag-fejlesztést is segítik. A tervezéskor kiaknázható a diákok, fiatalok kreativitása, értelmes jövőt, és célokat mutathat számukra, ha látják, hogy közük van ahhoz, hogy milyen környezetben fognak élni.

9. Az egyes emberek feladat

Az egyes emberek saját tanulásukkal, és munkájukkal járulhatnak hozzá a fenntartható fejlődés megvalósításához, azzal, hogy személyes forrásokat (időt és pénzt) áldoznak saját művelődésükre, a mindennapi életüket befolyásoló környezeti és természeti értékekre vonatkozó kérdések tanulmányozására. Az ifjú és a felnőtt nemzedékek minden rétege tudatosítással, önműveléssel, barátok, családtagok és kollégák közötti tudásátadással és tapasztalatcserével részese lehet e folyamatnak. Az egyes emberek feladata az ismeretek és a különböző készségek (elsősorban a társas készségek) bővítése, valamint az attitűdjei és szokásai megváltoztatása. Különösen hangsúlyos az egyének fogyasztói szerepe és ebbéli személyes felelőssége és ugyanilyen fontos az együttműködés az iskolákkal szülőként, volt tanítványként, a társadalom és civil szervezetek tagjaiként.

10. A civil szervezetek és a fenntarthatóságra nevelés

A civil szervezetek meghatározó szerepet játszanak a fenntarthatóság pedagógiájának előmozdításában a kutatás, kiadványok megjelentetése, szakképzés, a tagjaiknak és célcsoportjainak nyújtott szolgáltatások által. A társadalmi kezdeményezésű, az „alulról induló” szerveződések léte és jelentősége a fenntartható fejlődés szempontjából meghatározó jelentőségű, megismerhet bene a demokrácia működésének szabályszerűségei, eszközei, az együttműködés kultúrája. Szerepet vállalnak a társadalmi részvételi folyamatokban, az egyes csoportok érdekeinek érvényesítésében. A fenntarthatóság különböző szakterületein, vagy átfogó tervezése érdekében szervezett országos konferenciákon és szemináriumokon kívül, a szakmai szervezetek információt szolgálatnak a környezettel, társadalommal és fenntarthatósággal kapcsolatos témákról, pedagógiai kiadványokat, hírleveleket, tanterveket és hasznos tanítási segédeszközöket készíthetnek.

A fenntarthatóság pedagógiájának hazai elemei és távlatai

A fenntarthatóság pedagógiája kiváló lehetőséget kínál azoknak a fontos oktatáspolitikai célkitűzéseknek elérésére, mint a tananyag tartalmi modernizációja, a módszertani innovációk, az átlagostól eltérő tanulók nevelése, az információs szolgáltatások használata, a fejlett információs és kommunikációs technika beépítése a tanítási-tanulási tevékenységbe, valamint a szülők és a helyi közösségek bevonása.

Az elmúlt évek hazai környezetvédelmi és oktatáspolitikai eseményeinek egymáshoz való közeledése lehetővé teszi a fenntarthatóság pedagógiájának előretörését:

1. Az Óvodai Alapprogram, a NAT és a megjelent Kerettantervi útmutató, valamint számos helyi tantervi innováció, akkreditált pedagógus továbbképzések, valamint az erdei iskolák (sajnos csökkenő) támogatása segítik az óvodákat, iskolákat a környezeti nevelés és a fenntarthatóság pedagógiája gyakorlati megvalósításában. A tágabb cél a "környezeti polgárrá" nevelés, azaz a természeti, az épített, a társadalmi környezet (és erre építve a fenntartható fejlődés és erőforrás gazdálkodás, a fenntartható fogyasztás) érdekében szükséges ismeretek és tudás, magatartásminták, értékek és életviteli szokások megtanítása.
2. A fenntarthatósággal foglalkozó, környezetvédelmi szervezetek együttműködésére épülő, a Védjegyet által indított szerveződés: a Jövő Nemzedékek Képviselete (JÖNEK) munkájának eredményeként az Országgyűlés 2007-ben létrehozta a Jövő nemzedékek országgyűlési biztosa intézményét. képviselete érdekében.
3. Az ökoiskolák magyarországi hálózata jelentős hozzájárulás a fenntarthatóság pedagógiája hazai gyakorlati megvalósításához, elsősorban a már meglévő környezeti és állampolgári nevelési folyamatok integrálásával, a település és a helyi közösségek bevonása és az intézmény saját környezetkultúrája által. Az ökoiskola kivételesen hatékony helyszíne lehet a demokráciára és a részvételi döntéshozatalra irányuló nevelésnek. Az intézmény belső világának nevelési mechanizmusai elősegítik a diákok közéletiségének, felelős polgári magatartásának erősödését azáltal, hogy a programok a helyi környezeti, egészségi problémák tényleges feltárására és megoldására irányulnak.
4. A fenntarthatóság pedagógiája hazai gyakorlatában a korábbi időszakhoz képest felértékelődik a szakmai együttműködés, elsősorban az európai térség azon országaival, amelyek a környezetvédelem és a környezeti nevelés terén kiemelkedő eredményeket értek el (Dánia, Finnország, Hollandia, Svédország és mások). Az EU integrációs folyamatban létrejött környezetvédelmi együttműködések mellett kibontakoznak azok a oktatási és oktatási kutatási-fejlesztési munkaformák, amelyek elősegítik a oktatási tartalmak, tanulási követelmények összehangolását, a hatékony módszerek honosítását. Az oktatás terén létrejövő munkakapcsolatok sokszínűek és a nemzetközi tudás-menedzsment hatékony eszközei.

Irodalomjegyzék

- A fenntartható fejlődés programja. A környezetvédő mozgalmak nézőpontja a fenntartható fejlődés programjáról. Bp. M. Természetvédők Szövetsége, 1995. 144 o.
- A fenntarthatóság felé. Egy környezettel és fenntartható fejlődéssel kapcsolatos politika és cselekvés Európai Közösségi programja. Bp. Környezet és Fejlődés K., 1997. 157 o.
- Arday István: Bolygónk sorsa a kezünkben van. Válogatás a globális problémákból. Bp. Calibra, 1993. 58 o., 4 t.
- Bulla Miklós: A fenntartható fejlődés megvalósításának egyes problémái, 1998, In: Helyzetkép és értékelés a fenntartható fejlődésről, Budapest, TIT Kiadó
- Cunningham, W. P. – Saigo, B. Woodworth: Environmental science. A global concern. Dubuque, IA [etc.], Wm. C. Brown Publishers, 1995 . xxi, 612 o.
- Cséfalvay Zoltán: Helyünk a nap alatt... Magyarország és Budapest a globalizáció korában. Szentendre, Kariosz – Bp. Növekedéskutató Intézet, 1999. 227 o. (Miénk a 21. század)
- Demeter Zoltán: Globális problémák. Miskolc, Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány, 1996. 36 o.
- Faragó Tibor – Gyulai Iván (szerk.): Környezet és társadalom közös jövője. Bp. Fenntartható Fejlődés Bizottság, 1994. 121 o. (Fenntartható fejlődés és környezet)
- Feladatok a XXI. századra. Az ENSZ Környezet és Fejlődés Világkonferencia dokumentumai. Bp. Föld Napja Alapítvány, 1993. 433 o.
- Földünkért... Az élet fenntartásának stratégiája. Bp. Aqua K., 1992. 228 o.
- Gyulai Iván: A fenntartható fejlődés. Miskolc, Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány, 2000. 50 o.
- Havas Péter (szerk.): A környezeti nevelés Európában. Körlánc-Infogroup, 1999., 253.o.
- Havas Péter (szerk.): Környezeti nevelési együttműködés. OKI, 2002., 113.o.
- Havas Péter: A fenntarthatóság pedagógiai elemei. Új Pedagógiai Szemle, 2001. szept. (3-16.o.) és 2001. okt. (24-32.o.)
- Herbai Ágnes – Juhász Nagy Ágnes (szerk.): Helyzetkép és értékelés a fenntartható fejlődésről Rio + 5 után. Bp. TIT Stúdió Egyesület – Fenntartható Fejlődés Bizottság, 1998. 79 o. (Fenntartható fejlődés és környezet)
- Jávor Benedek (szerk.): A jövő nemzedékek jogai. Bp. Védjegylet, 2000. 76 o. (Védjegylet füzetek, 1.)
- Monory M. András – Tillmann J. A.: Ezredvégi beszélgetések. Bőv. kiad. Bp. Palatinus, 2000. 468 o.
- Nagy Zsuzsanna, F. – Foltányi Zsuzsanna – Gyulai Iván: A riói egyezmények magyarországi végrehajtása. Bp. Magyar Természetvédők Szövetsége, 1997. 44 o.
- Pieters, Maarten (ed.): Teaching for sustainable development. Enschede, Institute for Curriculum Development, 1990. 87 o.
- Sípos S. Gyula – Síposné Kovács Ildikó: Befejezett jövőidő? Bp. Magazin, 1993. 102 o.
- Varga Csaba – Tibori Tímea (szerk.): A mai világ és a jövő foratókönyvei. Bp. HÉA Stratégiakut. Int. – MTA Szociológiai Intézet – Magyar Kapu Alapítvány, 1997. 831 o. (Nemzeti stratégia 2020-ig könyvek, 1.)
- Wackernagel, Mathis – Rees, William E.: Ökológiai lábnyomunk. Hogyan mérsékeljük az ember hatását a Földön? Bp. Föld Napja Alapítvány, 2001. 231 o.
- Wheeler, Keith – Bijur, Anne: A fenntarthatóság pedagógiája – a remény paradigmája a 21. sz. számára. Körlánc-Klüver Acad. Press, 2001., Budapest, 173.o.
- Widdowson, John: Egyetlen Földünk van. Környezeti nevelési oktatócsomag. Feladatlapok és tanári útmutató. Bp. Független Ökológiai Központ, 1992. 64 o.